

Analysis of psychological, behavioral and rhetorical factors and components of the untrustworthy narrator in the story of *Rig-e Jen* by Reza Jolaie

Ayoob Moradi^{1*} | Mahdieh Rahiminejad² | Mustafa Gorji³, and Ali Pedram Mirzaei⁴

1. Corresponding Author, Associate Professor of Persian Language and Literature, Payam-e Noor University, Tehran, Iran. E-mail: moradi@pnu.ac.ir
2. Ph.D. student in Persian language and literature, Payam-e Noor University, Tehran, Iran. E-mail: m.rahiminejad@student.pnu.ac.ir
3. Professor of Persian Language and Literature, Payam-e Noor University, Tehran, Iran. E-mail: gorji310@pnu.ac.ir
4. Associate Professor of Persian Language and Literature, Payam-e Noor University, Tehran, Iran. E-mail: Ali.pedrammirzaei@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 20/02/2022

Received in revised form:
15/02/2023

Accepted: 22/02/2023

Keywords:

Narratology,
Reza Jolaie,
Rig-e Jen,
Unreliable Narrator.

ABSTRACT

The issue of the narrator's credibility as an intermediary between the author and the readers is a fundamental concern in the field of narratology. In this discussion, the concept of the unreliable narrator will be explored via highlighting the content and linguistic features of this type of narrator, supported by evidence from the story. Also explained, is how the author employs this technical capacity to create defamiliarization at the narrative level. In this story, the author not only incorporates intriguing historical content but also employs an unconventional structure by utilizing the narrator's unreliability. By presenting contradictory narratives and employing multiple narrators, the author creates an element of surprise that ultimately enhances the literary experience. The results indicate that in the realm of psychological and behavioral components, symptoms such as hallucinations, delusions, superstition, projection of problems, pessimism, and distrust are prevalent. Additionally, issues such as emotional dysregulation, contradictions between thought and reality, erroneous judgments, and a lack of situational mastery are noted. In terms of linguistic features, symptoms include a high frequency of incomplete sentences, interrogative sentences, and phrases that convey doubt or a lack of knowledge. The use of short sentences and slanderous language further suggests the narrator's unreliability.

Cite this article: Moradi, A., Rahiminejad, M., Gorji, M & Mirzaei, P. (2025). Analysis of psychological, behavioral and rhetorical factors and components of the untrustworthy narrator in the story of *Rig-e Jen* by Reza Jolaie. *Research in Narrative Literature*, 14 (1), 273-291.

© The Author(s).

DOI: 10.22126/rp.2023.7526.1530

Publisher: Razi University

Extended Abstract

Introduction:

In the process of creating fictional works, authors utilize a variety of techniques and strategies within the narrative structure, the arrangement of which shapes the plot of the story. In other words, every story has a plot that dictates how and when information is revealed. To generate narrative tension while enhancing thematic appeal, most authors strive to employ creative plots and technical devices, such as "defamiliarization," to surprise audiences through the very structure of the narrative, independent of its content. One effective technical device is the use of an unreliable narrator, as exemplified in the novel "Rig-e Jen" (The Demon's Sand). The unreliability of narrators is a significant topic in narratology. Narrative scholars, such as Shlomith Rimmon-Kenan, attribute the primary reasons for a narrator's unreliability to factors including limited knowledge, personal bias, and conflicting value systems while explaining the characteristics of omniscient narrators.

A noteworthy observation is that, despite the attention narrative scholars have given to the issue of narrator unreliability, scientific propositions in this field remain relatively underdeveloped. In other words, a reader interested in this topic, after reviewing existing resources, will find a lack of a clear framework and will be without a proper standard or measure for assessing the reliability or unreliability of narrators. Therefore, as more fictional works are analyzed through the lens of unreliable narration, the factors contributing to a narrator's lack of credibility—along with the psychological, behavioral, and linguistic indicators associated with such narrators—become increasingly identifiable. Consequently, the criteria for detecting unreliable narrators become more clearly defined and articulated.

Furthermore, the narrator is a crucial component of a narrative, and it is inconceivable to imagine a narrative without one. Therefore, examining the technical aspects of this element helps the audience better understand and interpret the story.

For this reason, this study aims to address the following questions by comparing different perspectives on narrator unreliability: What are the psychological, behavioral, and linguistic signs and characteristics of unreliable narrators? How do authors utilize these features to innovate within the narrative structure?

Methodology:

This study employs qualitative content analysis. By examining the concept of the unreliable narrator and identifying its thematic and linguistic features through evidence from the story, the article seeks to explain how the author uses this technical device to achieve defamiliarization at the narrative level.

Results and Discussion:

In *Rig-e Jen*, Jolaie (the author) employs multiple unreliable narrators to introduce unexpected twists in the plot—a technique that enhances both the narrative's intrigue and its enigmatic quality. The story adopts a documentary-like format, commencing with an editor's note that meticulously references dates, names, and locations.

The narrative features three narrators: the first, set in the present day, reconstructs the surviving notes of the other two. The plot is structured in such a way that each narrator seeks to undermine the credibility of the others while presenting their own account as the "truth." This dynamic consistently betrays the audience's trust, especially at crucial moments, leaving readers astonished.

The two primary narrators, Engineer Mousavi and Dr. Motamedi, embark on an expedition into the enigmatic desert of Rig-e Jen in Esfand 1344 (February-March 1966). After encountering a series of mysterious events, they vanish without a trace. Their notes resurface in 1370 (1991-92) and are compiled by the first narrator, who also serves as the editor. Despite their education, the narrators' mental landscapes—gradually unveiled through their writings—are fraught with personal biases, judgments, and superstitions. As they near the end of their lives, the superstitions prevalent among the local populace increasingly permeate their own viewpoints.

A key aspect of these narrators is their unreliability. From the outset, the first narrator dismisses the accounts of the others as mere products of delusion and fantasy. Meanwhile, Dr. Motamedi accuses Engineer Mousavi of being unreliable, citing his tendencies toward gossip, boastfulness, and negligence. In turn, Mousavi attributes Dr. Motamedi's narrative to arrogance and pride.

Conclusion:

The structural analysis of "Rig-e Jen" not only highlights the author's innovative narrative design but also provides a practical framework for identifying narratorial unreliability through thematic and linguistic elements. Thematically, psychological instability—characterized by delusions, superstitions, projection of problems, paranoia, emotional volatility, contradictions between thought and reality, and the fabrication of facts—indicates unreliability. Behaviorally, flawed judgments, a lack of situational control, inconsistency, and contradictory actions further undermine credibility. Linguistically, markers include fragmented sentences, frequent interrogatives, expressions of doubt, hesitant phrasing, simplistic language, abrupt statements, and profanity. This study demonstrates how the author strategically employs these traits to subvert reader expectations and create a narrative that thrives on defamiliarization and surprise.

واکاوی عوامل و مؤلفه‌های روانی، رفتاری و بلاغی راوی اعتمادناپذیر در داستان ریگ جن رضا جولایی

ایوب مرادی^{۱*} | مهدیه رحیمی نژاد^۲ | مصطفی گرجی^۳ | علی (پدرام) میرزایی^۴

- ۱- نویسنده مسئول، دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران. رایانامه: ayoob.moradi@pnu.ac.ir
۲- دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران. رایانامه: m.rahiminejad@student.pnu.ac.ir
۳- استاد، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران. رایانامه: gorji310@pnu.ac.ir
۴- دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران. رایانامه: Ali.pedrammirzaei@gmail.com

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۰۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۱/۲۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۰۳

واژه‌های کلیدی:

روایت‌شناسی،

رضا جولایی،

ریگ جن،

راوی اعتمادناپذیر.

بحث اعتمادپذیری راوی به عنوان نقش واسط میان نویسنده و خوانندگان اثر، یکی از مباحث اساسی در علم روایت‌شناسی است. مشخص کردن وضعیت اعتمادپذیری راوی در فهم و درک بهتر متن مؤثر است. ذیل این بحث، ضمن تشریح موضوع راوی اعتمادناپذیر و ذکر ویژگی‌های محتوایی و زبانی این نوع راوی با استفاده از شواهد موجود در داستان، این موضوع تشریح می‌شود که نویسنده چگونه از این ظرفیت تکنیکی برای ایجاد آشنایی‌زدایی در سطح روایت استفاده کرده است؟ ریگ جن اولین داستان کوتاه از مجموعه پاییز ۳۲ اثر رضا جولایی، نویسنده معاصر است. در این داستان علاوه بر محتوای تاریخی جذّاب، نویسنده تلاش کرده تا با استفاده از ظرفیت فنی اعتمادناپذیری راوی، ساختاری متفاوت خلق کند و با ارائه روایت‌های ضدّ و نقیض و استفاده از راویان متعدّد، باعث ایجاد آشنایی‌زدایی و شگفتی و در نتیجه التذاذ ادبی بیش‌تر خواننده شود. نتایج نشان می‌دهد که در حوزه مؤلفه‌های روانی و رفتاری، نشانه‌هایی هم‌چون توهم و خیال‌پردازی، خرافه‌گرایی، فرافکنی مشکلات، بدبینی و عدم اعتماد، غلبه هیجانات و عدم کنترل احساسات، تناقض میان ذهن و عین، قضاوت‌های اشتباه، عدم تسلّط بر اوضاع و... و در حوزه ویژگی‌های زبانی، نشانه‌هایی هم‌چون بسامد بالای جملات ناتمام، جملات سؤالی، جملات و عبارات مفید معنای شک و تردید، کلمات و عبارات مفید معنای کم‌دانشی، جملات کوتاه و ناسزاگویی نشان‌دهنده‌ی اعتمادناپذیری راوی هستند.

استناد: مرادی، ایوب؛ رحیمی نژاد، مهدیه؛ گرجی، مصطفی؛ میرزایی، علی (۱۴۰۴). واکاوی عوامل و مؤلفه‌های روانی، رفتاری و بلاغی راوی اعتمادناپذیر در داستان ریگ جن رضا جولایی. پژوهشنامه ادبیات داستانی، ۱۴ (۱)، ۲۷۳-۲۹۱.

حق مؤلف © نویسندگان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/rp.2023.7526.1530

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

نویسندگان در فرایند خلق آثار داستانی، مجموعه‌ای از شگردها و تمهیدات را در ساختار اثر به کار می‌گیرند که نحوه کنار هم قرار گرفتن آن‌ها باعث رقم خوردن طرح داستان است؛ به بیان دیگر، هر داستان طرحی دارد که این طرح نحوه و زمان‌بندی ارائه اطلاعات را تعیین می‌کند. بیش‌تر نویسندگان برای ایجاد کشش در روایت، در کنار جذابیت‌های محتوایی تلاش می‌کنند با استفاده از طرح‌های خلاقانه، از ظرفیت‌های تکنیکی، با هدف «آشنایی زدایی» به گونه‌ای بهره بگیرند که شکل داستانی که روایت می‌کنند، فارغ از محتوا، مخاطب را دچار شگفتی نماید. یکی از این ظرفیت‌های تکنیکی، به-کارگیری راوی اعتمادناپذیر است که در داستان ریگ‌جن به کار گرفته شده است. موضوع اعتمادناپذیری راوی یکی از مباحث عمده در علم روایت‌شناسی^۱ است. برخی از روایت‌پژوهان هم-چون شلومیت ریمون-کنان^۲ ضمن تشریح ویژگی‌های راوی همه‌چیزدان، دلایل بنیادی بی‌اعتباری راویان را مسائلی نظیر دانش محدود، مداخله شخصی و معیارهای ارزشی متناقض دانسته است. داستان ریگ‌جن از رضا جولایی، اثری است که مسئله‌ی اعتمادناپذیری راوی را دستمایه داستان‌پردازی قرار داده است. این داستان، در کنار هفت داستان کوتاه دیگر، مجموعه داستانی پاییز ۳۲ را شکل می‌دهد که در پاییز ۱۳۹۸ راهی بازار چاپ شد.

جولایی در ریگ‌جن برای ایجاد شگفتی در طرح روایت داستان، از ویژگی راویان متعدد و اعتمادناپذیر بهره می‌گیرد؛ ویژگی‌ای که در کنار جذابیت‌بخشی به طرح روایت، بر رازناکی آن نیز افزوده است. داستان فرمی مستندگونه دارد که با یادداشت ویراستار و ذکر دقیق تاریخ‌ها، نام‌ها و آدرس‌ها شروع می‌شود. در این داستان سه راوی حضور دارند که اولی در روزگار حاضر یادداشت‌های باقی‌مانده دو راوی دیگر را در قالب داستانی درآورده است. طراح‌ی این داستان به‌شکلی است که هر کدام از راویان تلاش می‌کند ضمن تضعیف میزان اعتمادپذیری دیگر راویان، روایت خود را به‌عنوان حقیقت ماجرا جلوه دهد و همین مسئله باعث می‌شود، روایت‌شنو در هر مرحله قربانی اعتماد خود به راوی شود؛ اعتمادی که در بزنگاه‌های اصلی داستان می‌شکند و خواننده را دچار شگفتی می-کند. دو راوی داستان، مهندس موسوی و دکتر معتمدی در اسفند ۱۳۴۴ پا به کویر رازآلود ریگ‌جن

1. Narratology

2. Shlomith Rimmon-Kenan

گذاشته‌اند، در آن‌جا شاهد وقایعی بوده و بعد ناپدید شده‌اند. سپس یادداشت‌های آن‌ها در سال ۱۳۷۰ در اختیار ویراستاری — که اکنون راوی اوّل داستان است — قرار می‌گیرد. راویان ریگ‌جن افرادی تحصیل کرده هستند، اما جهان ذهنی‌شان که آرام‌آرام از میان یادداشت‌ها شکل می‌گیرد، پراز برداشت‌های شخصی، قضاوت و باورهای خرافی است و هرچه این راویان به مرگ نزدیک‌تر می‌شوند، خرافاتی که در داستان آدم‌های عامی منطقه ریشه دارد، خود را بیش‌تر در باور آن‌ها نشان می‌دهد.

نکته جالب توجه در باب راویان این داستان، مسئله اعتمادناپذیری آنان است. در این داستان، راوی اوّل از آغاز تلاش می‌کند روایت هر دو راوی دیگر را با استناد به دلایلی هم‌چون خیال‌پردازی و وهم‌اندیشی، غیرمطمئن جلوه دهد. در اثنای داستان نیز، راوی دوم؛ یعنی دکتر معتمدی با ارائه دلایل بی‌شماری مبنی بر خبرچینی، لاف‌زنی و سهل‌انگاری، زمینه‌ای فراهم می‌آورد که مهندس موسوی فردی غیرمعتبر و نامطمئن به نظر برسد. مهندس موسوی نیز با ارائه دلایلی هم‌چون عجب و غرور برای دکتر فرهاد معتمدی، سعی در نشان دادن اعتمادناپذیری روایت او دارد.

۲-۱. ضرورت، اهمیت و هدف

علی‌رغم توجه روایت‌پژوهان به مسئله اعتمادناپذیری راوی، گزاره‌های علمی مطرح در این زمینه چندان چشم‌گیر نیست؛ به عبارت دیگر، خواننده علاقه‌مند به این موضوع پس از مطالعه منابع، با چهارچوب مشخصی در این زمینه روبه‌رو نخواهد بود و متر و معیار درستی درخصوص تشخیص اعتمادپذیری یا اعتمادناپذیری راویان در دست نخواهد داشت. ازهمین‌رو هرچه بیش‌تر بررسی آثار داستانی از منظر روایت اعتمادناپذیر انجام شود، عوامل بی‌اعتباری راوی و نشانه‌های روانی، رفتاری و زبانی این دست راویان و به تبع آن معیارهای تشخیص راوی اعتمادناپذیر بیش‌تر مشخص و معرفی می‌شود.

علاوه بر این، راوی یکی از اجزای اصلی روایت است و تصوّر روایت بدون راوی تصویری محال است. ازهمین‌رو توجه به ویژگی‌های فنی این عنصر، در درک و شناخت بهتر روایت و داستان به مخاطب کمک می‌کند.

۳-۱. پرسش‌های پژوهش

پژوهش حاضر در پی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

- عوامل محتوایی اعتمادناپذیری راوی در داستان ریگ جن چیست؟
- عوامل زبانی اعتمادناپذیری راوی در داستان ریگ جن چیست؟
- آیا نویسنده توانسته است با به کارگیری تکنیک اعتمادناپذیری راوی، طرحی خلأقانه در روایت ایجاد کند؟

۱-۳-۱. فرضیه‌های پژوهش

- به نظر می‌رسد آشفتگی‌های روحی و روانی راویان یکی از نمودهای اصلی اعتمادناپذیری در این داستان باشد.
- فراوانی جملات کوتاه و ناتمام باعث سلب اعتماد مخاطب نسبت به داستان می‌شود.
- خلاقیت نویسنده، آشنایی‌زدایی در شیوه روایت است که با تکنیک روایت اعتمادناپذیر حاصل شده است.

۱-۴-۱. پیشینه پژوهش

- در مورد ریگ جن، تاکنون تحقیق و پژوهشی در قالب مقاله و پایان‌نامه صورت نگرفته است. تنها نقدهای پراکنده‌ای از منتقدان جوان، در مورد این داستان کوتاه در سایت‌های ادبی منتشر شده است که در آن‌ها بیش‌تر به جنبه گوتیک و محتوای ترس و توهم در این داستان توجه شده است.

۱-۵-۱. روش پژوهش و چارچوب نظری

- روش تحقیق در این پژوهش، تحلیل محتوای کیفی خواهد بود. براین اساس، در این مقاله تلاش خواهد شد تا ضمن تشریح موضوع راوی اعتمادناپذیر و ذکر ویژگی‌های محتوایی و زبانی این نوع راوی با استفاده از شواهد موجود در داستان، این موضوع تشریح شود که نویسنده چگونه از این ظرفیت تکنیکی برای ایجاد آشنایی‌زدایی در سطح روایت استفاده کرده است؟
- هر داستانی راوی دارد که وظیفه مدیریت اطلاعات ارائه شده در طول روایت را عهده‌دار است. راوی هرگز نویسنده‌ای شناخته‌شده یا ناشناس نیست؛ بلکه نقشی خلق‌شده می‌باشد که توسط نویسنده گزینش گردیده است. (لینت ولت^۱، ۱۳۹۰: ۱۵)

این که چیدمان وقایع داستان برای روایت چه ترتیبی داشته باشد یا زمان اختصاص داده شده برای بازگویی هر واقعه چه اندازه باشد و بسیاری دیگر از امور مربوط به ساختاربخشی اطلاعات در داستان،

بر عهده راوی است. «راوی عامل همه ساخت‌وسازهایی است که در داستان و رمان اتفاق می‌افتد؛ به‌طوری‌که تمام اجزای تشکیل‌دهنده این ساخت‌وساز، غیرمستقیم ما را به سوی راوی راهنمایی می‌کند.» (تودوروف، ۱۳۸۲: ۷۱). تصوّر روایت بدون راوی در واقع غیرممکن است و وجود راوی، هر چند کم‌اثر و ناپیدا، برای شکل‌گیری داستان ضروری است. «هر روایت، نیازمند یک روایتگر (راوی) است که فارغ از این‌که چقدر در پس‌زمینه قرار گرفته یا نامرئی است، همواره نقشی محوری و اساسی دارد.» (تولان^۱، ۱۳۹۳: ۱۴). باید توجه داشت که «راوی می‌تواند یکی از شخصیت‌های داستان باشد یا این‌که از بیرون داستان به روایتگری و گزارش حوادث بپردازد.» (بیرانوند و همکاران، ۱۴۰۳: ۸۲)

یکی از اصلی‌ترین مباحث مربوط به ویژگی‌های راوی که در این مقاله نیز مبنای بحث قرار گرفته است، مسئله اعتمادناپذیری این عنصر است. «راوی شاید کم‌تر یا بیش‌تر اعتمادپذیر باشد؛ به دیگر عبارت، (بخش‌هایی از) سخنان او ممکن است بر پایه همان روایت کم‌تر یا بیش‌تر شایسته اعتماد باشند.» (پرینس^۲، ۱۳۹۵: ۲۰) راوی قابل‌اعتماد مایه آسودگی خیال خواننده در مواجهه با متن است؛ درست برخلاف روای غیرقابل‌اعتماد که همواره باعث زحمت خواننده است و «در فرایند فهم مخاطب خلل و تردید ایجاد می‌کند.» (قاسم‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۵۱) این‌که عوامل غیرقابل‌اعتماد شدن یک راوی چه‌ها هستند و نشانه‌های این اعتمادناپذیری در متن چگونه پدیدار می‌گردد، موضوعی است که از سوی روایت‌پژوهان مورد توجه بوده است.

رولان بارت^۳، دوری و نزدیکی راوی به وقایع روایت‌شده را اصلی‌ترین عامل کاهش یا افزایش میزان اعتمادپذیری او می‌داند. او این مسئله را در سه نوع دسته‌بندی می‌کند: راوی نزدیک و وقایع دور، یکی شدن به‌اضافه بی‌واسطگی، یکی شدن به‌اضافه کناره‌گرفتن. بارت وجود هر کدام از این فاصله‌ها را باعث ایجاد شک و تردید در اعتمادپذیری راوی می‌داند. «(ر.ک تولان، ۱۳۹۳: ۶-۲)

برخی دیگر با اشاره به ویژگی «همه‌چیزدانی» راوی و توصیف عناصر دلالت‌کننده بر این ویژگی، هرآن‌چیزی را که در نقطه مقابل همه‌چیزدانی روایت‌گر قرار می‌گیرد، نشانه غیرقابل‌اعتماد بودن راوی دانسته‌اند. «راوی همه‌چیزدان به دلیل اشراف بر توصیفات خارجی و حالات درونی شخصیت‌ها به وجود آمده است و از ابزارهای شناختی آن توصیف زمان و مکان، شناسایی شخصیت‌ها، خلاصه‌های

1. Tolan

2. Prince

3. Roland Barthes

زمانی، ارائه آنچه شخصیت‌ها فکر نمی‌کنند و بیان اظهارات شخصی است.» (خدادادی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۳۱)

برخی نظریه‌پردازان روایت، بر بررسی تناقض‌های ایشان در ساحت‌های گفتار و رفتار تمرکز کرده‌اند: «اگر گفتار و رفتار راوی هم‌سوی هنجارهای مؤلف تلویحی باشد، راوی اعتمادپذیر و آنگاه که خلاف چنین عمل کند، اعتمادناپذیر خوانده می‌شود.» (بوت، ۱۳۸۹: ۱۵۸) برهمین‌اساس ریمون کنان^۱ به استخراج انواع تناقض‌هایی پرداخته است که در صورت بروز، میزان اعتمادپذیری راویان را با چالش جدی مواجه می‌سازد: «تناقض میان واقعیت‌های داستانی و دیدگاه راوی، تناقض میان نتیجه کنش‌های راوی و گفته‌های او که باعث می‌شود خواننده به گزارش‌های قبلی او نیز شک کند، تناقض میان نگرش‌های شخصیت‌های دیگر داستان و دیدگاه‌های راوی و تضادهای درونی و زبان دوسویه راوی و مانند این‌ها ممکن است از اعتمادناپذیری راوی داستان بکاهد.» (بوت^۲، ۱۳۸۹: ۱۳۷-۱۳۸)

جیمز فلان^۳ با تعبیری روشن‌تر به بیان این تناقض‌ها پرداخته است. او روایت را «هم‌چون طیفی می‌بیند که یک‌سوی آن نویسنده تلویحی و در سوی دیگر آن سه‌محور اصلی واقعیت‌ها و رویدادها، درک/دریافت و ارزش‌ها وجود دارد. اگر بین راوی و مؤلف تلویحی در یک یا هر سه محور ذکرشده شکافی وجود داشته باشد، راوی اعتمادناپذیر، درغیراین‌صورت اعتمادپذیر خواهد بود.» (داودی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰۸)

این تناقض‌ها که بیش‌تر اوقات با ویژگی‌های خاص زبانی هم‌چون «جملات عاطفی، درنگ، جملات ناقص و تکرارهای بیجا» (بوت، ۱۳۸۹: ۶۴) همراه می‌شود، نشانه‌هایی هستند که بر اعتمادناپذیری راوی دلالت می‌کنند؛ اما این نشانه‌ها، خاستگاه‌ها و عللی دارند که از عمده‌ترین آن‌ها می‌توان به آشفتگی ذهنی^۴ و روان‌پریش‌بودن، کم‌اطلاعی و کودک‌بودن و ذی‌نفع‌بودن یا منفعت‌طلبی راوی اشاره کرد.» (رک قاسم‌زاده و خدادادی، ۱۳۹۶: ۱۶۸-۱۷۱)

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۲-۱. بررسی و تحلیل متن داستان براساس ویژگی اعتمادناپذیری راوی

1. Rimmon-Kenan
2. Booth
3. James Flynn
4. Mental Confusion

مضمون داستان ریگ‌جن از مجموعه پاییز ۳۲، سرگذشت یک گروه تحقیقاتی است که برای انجام پروژه‌ای علمی وارد کویر معروف ریگ‌جن در حوالی استان سمنان می‌شوند. این گروه که از چند محقق، تعدادی خدمه و هشت نفر ساربان محلی تشکیل شده است، بعد از ورود به عرصه کویر با ماجراهای غریبی روبه‌رو می‌شوند، که در نهایت باعث نابودی تمامی اعضا می‌شود. داستان ریگ‌جن دارای سه راوی است. راوی اول که هم‌روزگار ما محسوب می‌شود، ویراستاری است که اسناد مربوط به وقایع داستان به شکلی تصادفی به دست او رسیده و او دست‌نوشته‌ها و اسناد را در قالب داستان ریگ‌جن تدوین کرده است. راوی دوم داستان، دکتر فرهاد معتمدی است. او که مسئولیت گروه تحقیقاتی را عهده‌دار است، دارای مدرک دکتری روانشناسی^۱ و متخصص امور پارانرمال^۲ از دانشگاه پنسیلوانیا^۳ است. بخش عمده‌ای از روایت، دست‌نوشته‌های این فرد است که در خلال سفر در دفترچه خود یادداشت کرده است؛ دفترچه‌ای که بعد از مفقود شدن وی، به دست راوی سوم که فردی به نام مهندس موسوی است، می‌افتد. مهندس موسوی بعد از دستیابی به این دست‌نوشته‌ها، دست به اصلاح آن می‌زند و طی این اصلاح، بخش‌هایی را که به‌زعم او نادرست و غلط است، حذف یا تصحیح می‌کند. موسوی در بخش‌های پایانی دفترچه، سرگذشت روزهای آخر زندگی خود را به‌عنوان تنها فرد باقی‌مانده از گروه می‌افزاید. نکته رازآمیز ماجرا آن‌جاست که به‌جز این دفترچه و تعدادی عکس، هیچ اثری از اعضای گروه یادشده به‌جای نمی‌ماند و سرگذشت آن‌ها در هاله‌ای از ابهام باقی می‌ماند.

۲-۱-۱. تشریح وضعیت راویان داستان

۲-۱-۱-۱. راوی اول: ویراستار

راوی اول این حکایت کسی است که یادداشت‌های دو راوی دیگر؛ یعنی دکتر فرهاد معتمدی و مهندس موسوی، بعد از گذشت حدود ۳۰ سال از زمان وقوع حادثه، به دست او رسیده تا او آن یادداشت‌ها را منتشر کند. این راوی در اصل نویسنده بیرونی را نمایندگی می‌کند. او تلاش می‌کند در قالب گزارش‌نویسی بی‌طرف، ذهن مخاطبان را برای شنیدن روایت دو راوی دیگر آماده کند. او از همان آغاز با ارائه اطلاعات جزئی و دقیق درباره کویر ریگ‌جن و سابقه و عاقبت تیم‌های تحقیقاتی‌ای که پیش‌تر به آن‌جا وارد شده‌اند، سعی دارد چهره‌ای همه‌چیزدان از خود ارائه دهد تا از این طریق اعتماد مخاطبان را به خود جلب نماید.

1. Psychologist (PhD)

2. Paranormal

3. Pennsylvania

۲-۱-۱-۱-۱. نشانه‌های اعتمادپذیری راوی اول

با وجود آن که عوامل مختلفی در متن بر اعتبار راوی اول صحه می‌گذارند؛ اما علل و شواهدی هم در همین متن وجود دارد که میزان اعتمادپذیری او را به چالش می‌کشند:

الف) فاصله زمانی از وقایع

اصلی‌ترین خدشه در اعتمادپذیری راوی اول، فاصله زمانی او از وقایع است. به اذعان بندهای آغازین، وقایع داستان در سال ۱۳۴۴ رخ داده است؛ درحالی که اسناد مربوط به آن، در سال ۱۳۷۰ در اختیار نویسنده قرار گرفته است. ایراد فاصله زمانی از وقایع درحالی روایت راوی اول را به چالش می‌کشد که دو راوی دیگر به دلیل آن که در بطن ماجرا بوده‌اند، از این عیب مبرا هستند. دلیل دیگر بی‌اعتباری این راوی، صدماتی است که بر اسناد او اعم از یادداشت‌ها و عکس‌ها وارد شده است. (ص ۹).

ب) ابهام و پنهان‌کاری

در کنار این دلیل بیرونی، شواهد رفتاری نیز در متن وجود دارد که صحت عملکرد راوی را زیر سؤال می‌برد؛ مثلاً این سؤال که چگونه راوی به این اسناد محرمانه دست یافته است، پاسخ روشنی نمی‌یابد: «بنابر مصالح امنیتی این وسایل در اختیار رسانه‌ها قرار نگرفت و تمامی آن‌ها از طرف ژاندارمری منطقه ضبط و بعداً به مرکز ارسال شد. وسایل در بایگانی سرّی مرکز اسناد ملی پنهان شد تا سال ۱۳۷۰ که برحسب تصادف (و دلایلی دیگر که از فاش کردن آن‌ها معذورم) در اختیار من قرار گرفت.» (۸) این - که کدام تصادف باعث دست‌یافتن راوی به این مدارک شده و این که چرا او از افشای دلایل این موضوع معذور است، نشان می‌دهد که راوی چیزهایی را از مخاطبان پنهان می‌سازد و همین مسئله اعتماد به او را دشوار می‌کند.

ج) دست‌کاری اسناد

دست‌کاری نوشته‌های راویان دیگر (۵۰) نیز هر چند بنا به دلایل اخلاقی بوده باشد، میزان صداقت و امانت‌داری او را در قبال این اسناد زیر سؤال می‌برد. اگر راوی این اجازه را به خود داده تا به هر دلیلی اسناد را دست‌کاری کند، چگونه می‌توان در صحت روایتش در بخش‌های دیگر شک نکرد؟ به‌ویژه آن که او از همان آغاز موضع انکاری خود را در قبال نوشته‌های دو راوی دیگر آشکار می‌کند.

۲-۱-۱-۲. راوی دوم: فرهاد معتمدی

دومین روایت‌گر در داستان ریگ‌جن، شخصیت دکتر فرهاد معتمدی است. او که دارای مدرک دکتری در رشته روان‌شناسی پارانرمال از دانشگاه پنسیلوانیا است، ریاست گروه تحقیقاتی را بر عهده دارد و از همان روز نخست، وقایع روزانه را در دفترچه یادداشت خود می‌نویسد. بخش عمده‌ای از روایت داستان برعهده این شخصیت است و می‌توان گفت راوی اصلی این داستان کسی جز او نیست. اما با پیش‌رفتن روند روایت، شواهدی هویدا می‌شود که باعث ایجاد خلل در اعتماد مخاطب به دکتر معتمدی می‌گردد. عمده‌ترین این شواهد شامل موارد زیر است:

۱-۱-۲-۱. نشانه‌های اعتمادناپذیری راوی دوم

آشفته‌گی‌های روانی از عمده‌ترین دلایلی است که شأن روایت‌گری راویان را به شدت زیر سؤال می‌برد و میزان اعتمادپذیری آن‌ها را نیز تا حد زیادی کاهش می‌دهد. در مورد دکتر معتمدی به شواهد مختلف این موضوع اشاره می‌شود:

الف- توهم و خیال‌پردازی

یکی از اصلی‌ترین دغدغه‌های ورود دکتر معتمدی برای عضویت در گروه تحقیقاتی، استفاده از فرصت پیش‌آمده برای مطالعه بر روی افسانه‌ها و قصه‌هایی است که مردم محلی درباره موجودات و وقایع عجیب در کویر اسرارآمیز ریگ‌جن نقل می‌کنند. او که در هیئت متخصص روان‌شناسی پارانرمال تیم تحقیقاتی را همراهی می‌کند، بیش‌ترین تمرکز خود را بر این امور قرار داده است و به همین دلیل، در برابر توجیه‌های علمی مهندس موسوی درباره اتفاقات عجیب این کویر موضع می‌گیرد. کمی که داستان پیش می‌رود، خواننده با این واقعیت روبه‌رو می‌شود که این دکتر روان‌شناس از هجوم خیالات آشوبنده رنج می‌برد و حتی قرص‌هایی را مصرف می‌کند که به این اوهام دامن می‌زند. «باید داروهایم را می‌خوردم، اما دیگر چیزی باقی نمانده بود. صداهایی از دور می‌شنیدم. صدای حرف‌زدن آدم‌ها، صدای زنگ شتر و بعد صدای زوزه باد. خیال کرده بودم. اما بعد دوباره صداها را شنیدم. بیخود نبود آن‌همه قصه‌های غریبی که درباره این منطقه شنیده بودم و اسامی غریب: ریگ‌جن، چاه‌جن، کوه-جن... (جولایی: ۲۹) هم چنین (۱۹ و ۴۵).

ب- خرافه‌گرایی

گذشته از اوهام و خیالات، دکتر معتمدی در ساحت باورهای شخصی نیز دچار خرافه‌هایی است که نه تنها بر وی اثر منفی دارد؛ بلکه باعث تقویت ریشه‌های اندیشه خرافی اعضای بومی گروه؛ یعنی

ساربانان و خدمه است. اعتقاد به نحس و سعد زمان‌ها، باور به وجود موجودات فرازمینی و اشباح که حتی توانایی لمس کردن صورت او را دارند و پذیرفتن قصه‌های غریب محلی‌ها نشانه‌هایی از خرافه‌گرایی او محسوب می‌شوند. این موارد در کنار مقاومت عجیبش در پذیرفتن دلایل علمی وقایع، باعث می‌شود که موسوی در بخشی از حاشیه‌نویسی‌هایش این‌گونه بنویسد: «مردک زیر بار هیچ استدلالی نمی‌رفت. از یک‌طرف مشاهدات علمی ما را مسخره می‌کرد، از طرف دیگر برای ساربان‌ها موعظه می‌کرد که به خرافات آن‌ها اعتقاد ندارد.» (۳۰).

ج- فرافکنی مشکلات

بنابر شواهد متعدّد، دکتر معتمدی در مقام رئیس گروه تحقیقاتی مرتکب اشتباهات بسیاری می‌شود. اشتباهاتی که در نهایت عاقبت فاجعه‌باری برای اعضای گروه دربردارد. اما مشکل این‌جاست که او نه تنها پذیرای اشتباهاتش نیست؛ بلکه در هر موضعی به دنبال بهانه‌ای است تا با شگرد روانی فرافکنی، مشکلات را به گردن دیگران، به‌ویژه مهندس موسوی بیندازد؛ برای نمونه، زمانی که به دلیل لجبازی و پرهیز از توجه به توصیه‌های موسوی، باعث گم‌شدن مسیر حرکت می‌شود، تقصیر را به گردن جوانک ابله جوجه‌متخصّص تازه از پشت‌میز درآمده؛ یعنی مهندس موسوی و دکتر معینی، باستان‌شناس^۱ گروه می‌اندازد. (همان: ۱۷) یا وقتی که با خودسری باعث گرفتاری گروه در میان سیل وحشتناکی می‌شود که مرگ شترها و آسیب دیدن ساربانان را به همراه دارد، همه گناه را به گردن یکی از ساربانان می‌اندازد که به‌زعم او، یا با ساربان‌های دیگر سرشاخ می‌شود و یا این‌که در چپ‌ش بنگ دود می‌کند.» (همان: ۲۸) در صفحات ۱۲ و ۴۷ نیز شواهدی از این‌دست فرافکنی‌ها وجود دارد.

د- بدبینی و عدم اعتماد

یکی دیگر از ویژگی‌های دکتر معتمدی که جایگاه او را به‌عنوان راوی قابل اعتماد با چالش مواجه می‌سازد، بدبینی و عدم اعتماد او به همراهان است. اگر از مواضع منفی و بی‌اعتمادی‌اش در قبال مهندس موسوی بگذریم، که شواهد آن کم هم نیست، دکتر معینی نیز فرد دیگری است که گاه‌وبیگاه در موضع اتهام او قرار می‌گیرد؛ مثلاً در بخشی که معینی درباره ارزش سنگ‌های موجود در کویر با او مخالفت می‌کند، او را با صفت «مرموز» (همان: ۲۰) یاد می‌کند. درباره عباس‌علی و حبیب، دوتن از

ساربانان، نیز این بدبینی را نشان می‌دهد؛ بدبینی که نهایتاً او را به این می‌رساند که «همه کارها را باید خودم انجام می‌دادم چون به حضرات اطمینان ندارم.» (همان: ۲۳)

ه- غلبه‌ی هیجانات و عدم تسلط بر احساسات

در طول داستان رویدادها و موقعیت‌های مختلفی وجود دارد که در آن‌ها دکتر معتمدی به‌حدی دچار احساس و هیجان می‌شود که از پنهان کردن آن‌ها ناتوان است. با نگاهی سطحی در متن به‌وفور می‌توان جملاتی از این دست یافت: «خیلی هیجان دارم.» (همان: ۴۱)، «از خشم نمی‌دانم چه بگویم.» (همان: ۳۰)، «باید افکارم را منظم کنم.» (همان: ۴۲)، «در دل هرچه فحش دارم نثارش می‌کنم.» (همان: ۱۵)، «این گنجینه مرا هیجان‌زده کرد.» (همان: ۴۳). در بخشی از داستان نیز مهندس موسوی با گلایه از غلبه هیجانات و رفتارهای احساسی از این نظر او را به کودکی شتاب‌زده تشبیه می‌کند. (همان: ۴۲).

و- جعل واقعیت

در بخش‌هایی از ادعاهای دکتر معتمدی نشانه‌هایی وجود دارد که او عملاً واقعیت را به‌گونه‌ای دیگر جلوه می‌دهد؛ به‌عنوان نمونه او در جایی به واقعه‌ای اشاره می‌کند که طی آن هم‌سفران از او می‌خواهند تا بخشی از ذخیره غذایی خود را با دیگران به اشتراک بگذارد؛ درحالی که به ادعای او هیچ غذایی در انبارش موجود نبوده است: «گفتم: مگر به مهمانی آمده‌ایم؟ خبر دارید چقدر هزینه این پروژه شده؟ چندروزی این‌جا کار داریم و بعد بازمی‌گردیم.» (همان: ۳۷) موسوی در حاشیه این ادعا می‌نویسد: «مردک علناً به جعل وقایع می‌پردازد. نیمه‌شب بلند شده بود و در تاریکی قوطی کنسروی باز کرده بود و می‌بلعید، این‌جا منکر می‌شود که غذا همراه داشته.» (همان: ۳۷).

ز- تناقض میان ساحت ذهن و واقعیت امور

تناقض‌های فکری از دیگر شواهد روانی محسوب می‌شوند که بر صحت ادعای راوی اثر می‌گذارند و اعتبار او را دچار چالش می‌کنند. در داستان ریگ جن موارد متعددی است که میان ذهنیت معتمدی و حقیقت امر که موسوی به آن اشاره می‌کند، تعارض وجود دارد. برای نمونه در بخشی از داستان معتمدی مدعی است که از موسوی و دیگر همراهان خواسته است تا آهسته‌تر حرکت کنند؛ اما آنان هم‌چون آدم‌های مصنوعی او را نادیده گرفته‌اند. موسوی در حاشیه این بخش نوشته است: «کاملاً برخلاف حقیقت است. هم پیشنهاد کردیم بمانیم، هم پیشنهاد بازکردن زیپ را دادیم، با تندی نپذیرفتند.» (همان: ۳۲) در بهره‌ای دیگر وقتی سخن از بازکردن در تابوت به میان می‌آید، معتمدی

مدعی می‌شود: «در تابوت را با زحمت زیاد باز کردیم... به‌رغم احتیاط فراوان، گوشه‌ای از در شکست و سنگ روی فیروزه آن ترک برداشت.» (همان: ۴۲) موسوی در واکنش به این ادعا می‌نویسد: «احتیاط؟! شتاب بچگانه ایشان موجب این ضایعه شد. بس که مانند بچه‌ها بی‌قرار بودند ایشان و فرصت ندادند تا با بررسی دقیق، راهی برای باز کردن در تابوت پیدا کنیم.» (همان: ۴۳ - ۴۷)

ح - تناقض میان ساحت اندیشه و ساحت گفتار

در بخش‌های عمده‌ای از داستان شاهد موقعیت‌هایی هستیم که در آن میان افکار و اظهار نظرهای دکتر معتمدی تفاوت اساسی وجود دارد. این ویژگی نشان‌گر عدم صداقت راوی با خود است و راوی که با خود صداقت ندارد، به‌طریق اولی نمی‌تواند در قبال مخاطبان نیز راستی نشان دهد. مثلاً در جایی که تلاؤ نورهای رنگی در آسمان باعث وحشت همه می‌شود، موسوی به توجیه علمی می‌پردازد و دکتر معتمدی درحالی که از این توجیه خوشش آمده با خود می‌گوید: «توضیح خوبی بود اما نمی‌خواستم از حرف او تعریف کنم.» (همان: ۲۲) در بخشی دیگر خود او در توجیه یکی از غرایب کویر شروع به استدلال می‌کند؛ درحالی که با خود می‌اندیشد: «امکان نداشت پدیده‌ای طبیعی به این شکل وجود داشته باشد.» (همان: ۲۴)

ط - عدم ثبات رفتاری

یکی از شواهد رفتاری که می‌تواند جایگاه راوی را متزلزل کند، نشانه‌های عدم ثبات در رفتار اوست. برای نمونه در بخشی از مسیر وقتی گروه با سنگ‌های زیبا و خوش‌رنگی مواجه می‌شوند، ساربانان محلی با این استدلال که این سنگ‌ها قیمتی و ارزشمندند، شروع به جمع‌آوری آن‌ها می‌کنند. موضع متلون دکتر معتمدی در این خصوص نشان‌دهنده بی‌ثباتی این شخصیت است: «تقریباً یقین دارم که ارزش چندانی ندارد... ساربان‌ها جیب‌هایشان را پر کرده‌اند از این سنگ‌ها، تا جایی که حسابی وسوسه شدم مقداری از آن‌ها را در خورجینم بریزم.» (همان: ۱۹ - ۲۴)

ی - تناقض در رفتار

بروز بیرونی عدم ثبات در شخصیت^۱ راوی، رفتارهای دوگانه اوست. مثلاً در موقعیتی که او به همراه حبیب در شکاف دره گرفتار شده است، حبیب می‌خواهد بالاپوشش را برای گرم شدن به او بدهد؛ اما معتمدی به دلیل بوی بد آن را نمی‌پذیرد. در ادامه وقتی سرما بر او چیره می‌شود، حبیب را برای گرفتن

بالاپوش از خواب بیدار می‌کند.» (همان: ۲۸) در جایی دیگر اعضای گروه ادواتی را که پیدا کرده‌اند به معتمدی می‌دهند تا نظر خود را اعلام کند. او در پاسخ می‌گوید: «انگار من باستان‌شناسم!» و از این کار امتناع می‌کند، اما در ادامه: «سرانجام طاقت نیاوردم و به حبیب گفتم اشیایی را که پیدا کرده‌اند بیاورد.» (همان: ۳۷)

ک- کج‌دستی راوی

در صحنه‌ای که راوی به همراه موسوی وارد سردابه شده‌اند، برخی اقلام قیمتی وجود دارد که اصولاً اختصاص به افراد ندارد و باید به‌عنوان دستاوردهای سفر تحقیقاتی ثبت و ضبط شوند؛ اما دکتر معتمدی با کمال پرویی و در برابر چشمان موسوی اقدام به ربودن این اشیاء قیمتی می‌کند.» (همان: ۴۳)

ل- قضاوت‌های اشتباه

قضاوت اشتباه، این پیام را به روایت‌شنو انتقال می‌دهد که نمی‌توان روی درستی حرف‌های راوی حساب کرد. در داستان ریگ‌جن چند موقعیت وجود دارد که دکتر معتمدی قضاوتی می‌کند و بعد بلافاصله خود به اشتباهش در قضاوت اعتراف می‌کند. مثلاً در صحنه‌ای که همراهان مشغول خوردن گوشت شتر هستند، ایشان با خود می‌گوید: «یک شتر را هم حضرات ذبح کرده و کامل بلعیده‌اند.» (همان: ۳۰) و بعد از چند سطر در مخالفت با قضاوت اولیه‌اش می‌نویسد: «معلوم شد شتر را آن‌ها ذبح نکرده‌اند.» (همان: ۳۰)

م- ناتوانی در انجام کارهای شخصی

عدم تسلط بر اوضاع و نداشتن حُسن تدبیر در امور، شأن دکتر معتمدی را هم در کسوت رئیس گروه تحقیقاتی و هم در مقام راوی داستان با چالش مواجه می‌سازد. در متن داستان شواهد بسیاری وجود دارد که نشان می‌دهد معتمدی نه‌تنها در انجام امور مربوط به مدیریت گروه ناتوان است؛ بلکه امور شخصی را هم به‌خوبی سامان نمی‌دهد. جملاتی مانند «می‌ترسیدم از روی شتر بیفتم.» (همان: ۱۳)، «زمین خوردم، دوباره بلند شدم.» (۱۴)، «نتوانستم سوار شتر شوم.» (۱۴)، «سعی کردم زیپ را باز کنم، اما نمی‌توانستم.» (۱۸)، «سعی کردم شتر را بخوابانم؛ اما نتوانستم.» (۲۶)، «گفتم: سنگ‌ها لغزنده است، نمی‌توانم.» (۲۷) و «نمی‌دانم از کجا شروع کنم.» (۴۲)، همگی شاهد عدم توانایی ایشان در انجام امور شخصی است.

۲-۱-۱-۲. شواهد زبانی و بلاغی اعتمادناپذیری راوی دوم

پاره‌ای اوقات بدون در نظر گرفتن موارد محتوایی و فقط با اکتفا به شواهد زبانی می‌توان میزان اعتمادپذیری راویان را مورد بررسی قرار داد. مواردی هم‌چون جملات ناتمام، جملات و کلمات مفید معنای شک و تردید، کثرت جملات سؤالی، جملات کوتاه، کلمات مفید کم‌اطلاعی و ناسازها جزو شواهد زبانی دلالت‌کننده بر میزان اعتمادپذیری راوی است.

الف - جملات ناتمام

ناتمام باقی گذاشتن جملات از سوی سخن‌گو، اگر دارای بسامد بالا باشد، نشان‌دهنده عدم ثبات فکری و حتی روانی سوژه‌هاست. در بخشی از داستان که روایت برعهده‌ی دکتر معتمدی است، حدود ۳۰ جمله ناتمام وجود دارد که ذکر آن‌ها در این بهره‌مقدور نیست و تنها به چند نمونه اکتفا می‌شود:

«فقط صدمتر فاصله داشتم... من هیچ، شتر به آن بزرگی...» (جولایی، ۱۳۹۸: ۱۵)، «گفتم راهنما که تو باشی...» (۱۵)، «ناچار شدم به او تذکر دهم، در حالی که اگر به من کارد می‌زدند...» (۱۶)، «اگر موجود زنده‌ای در این گل جوشان می‌افتاد...» (۲۵)، «اگر هوا تاریک می‌شد و آن‌ها را پیدا نمی‌کردم...» (۳۷)، «تا نوبت به نفر آخر می‌رسد که شمشیر را...» (۳۹) و هم‌چنین برای شواهد بیش‌تر رجوع کنید به صفحات: ۹، ۱۱، ۱۲، ۱۷، ۲۰.

ب - جملات سؤالی

جملات سؤالی به‌ویژه اگر حالت حدیث نفس داشته باشد، نشان‌دهنده عدم ثبات و اعتمادبه‌نفس راوی است. در کل متن حدود ۱۲ جمله سؤالی وجود دارد که بر ویژگی اعتمادناپذیری راوی دلالت دارد. برای نمونه:

«چطور چنین چیزی ممکن بود؟ خواب ندیده بودم؟ یا خطای چشم...؟ آهسته زیپ چادر را باز کردم. آسمان تاریک تاریک بود. باز هم داغ کویر بود؟ فقط در انتهای افق رد محوی از نوری آبی رنگ دیده می‌شد. نور چه بود؟» (۱۲)، «آیا واقعاً بو به مشام رسید؟» (۴۲).

ج - جملات و عبارات مفید معنای شک و تردید

در روایت دکتر معتمدی از وقایع ریگ‌جن، ۹ جمله وجود دارد که در آن‌ها از حرف «یا» در ساخت جمله استفاده شده است و این امر بر شک و تردید و عدم استحکام اندیشه در گوینده دلالت می‌کند:

«البته اگر ما بتوانیم با دست پر برگردیم، یا فقط بتوانیم برگردیم.» (۳۴)، «شاید نوعی طلسم بود یا وسیله‌ای برای شمارش.» (۳۸)، «اما عباس علی نشنیده یا ترسیده بود.» (۴۷).

هم چنین مراجعه کنید به صفحات ۱۲، ۱۳، ۳۶، ۳۹ و ۴۲.

گذشته از جملات مبتنی بر معنی تردید، در روایت دکتر معتمدی حدود ۴۰ واژه، فعل یا عبارت وجود دارد که نشان‌دهنده شک و تردید گوینده نسبت به امور است. کلماتی هم چون احتمالاً، شاید، انگار، به گمانم، تقریباً، ظاهراً، احیاناً، گویا، تقریباً و حوالی و هم چنین فعل‌هایی نظیر: نفهمیدم، احتمال دادم، نمی‌داتم، مطمئن نیستم و به نظرم آمد.

د- کلمات و عبارات مفید معنای کم‌دانشی راوی

یکی دیگر از نشانه‌های زبانی که باعث کم‌شدن اعتماد مخاطبان به روایتگر می‌شود، کلمه‌ها و عبارت‌هایی نظیر موارد زیر است که بر کم‌دانشی راوی دلالت می‌کند: نشنیده بودم (جولایی، ۱۳۹۸: ۱۱) نمی‌دانستم (۱۲) متوجه نشدم (۱۳) نمی‌دانم (۱۴) نمی‌دانم (۲۰) یک هم‌چین چیزهایی (۲۲) معلوم نیست (۳۱).

ه- ناسزاهایی که راوی به زبان می‌آورد

بسامد چشم‌گیر ناسزا در روایت دکتر معتمدی از وقایع کویر ریگ‌جن، نشان‌دهنده عدم تسلط وی بر احساسات و هیجان‌هاست؛ به‌ویژه آن‌که این فحش‌ها بیش‌تر در غیاب مخاطب و بر روی کاغذ ثبت شده است. مواردی هم چون: مهندس تاپاله (۱۳)، احمق‌ها (۱۴)، آشغال (۲۸)، خفه شو (۲۸)، لعنتی (۲۸)، پدرسگ (۲۸ و ۲۹)، پیروز (۳۰).

و- جملات تشبیهی مفید معنای ترس و وهم

استفاده از توصیف و تشبیه‌های آشکارکننده ترس و واهمه دکتر معتمدی از وقایع عجیب کویر، از شواهد عمده دیگری است که غلبه حس ترس بر این راوی را نشان می‌دهد. نمونه‌هایی هم چون: «شترهای جلوی قافله مثل اشباحی در مه و برف پیدا و ناپیدا می‌شدند.» (۱۵) و «سایه کوهستان مثل هیولایی خاکستری و آبی جلو نور خورشید را گرفته.» (۳۸)

۳-۱-۱-۲. راوی سوم: مهندس موسوی

پیش‌تر و در هنگام تشریح ویژگی‌ها و جایگاه راوی دوم اشاره شد که دکتر معتمدی برای زیر سؤال بردن اعتبار روایت موسوی، او را به خبرچینی برای نهادهای امنیتی متهم می‌کند و همان‌جا اشاره

شد که بیش تر اختلاف این دو راوی، به مواضع علمی موسوی در قبال پدیده‌های غریب در کویر برمی‌گردد. موسوی معتقد است دلیل متهّم شدن او این بود که دکتر معتمدی از همان آغاز «اصرار داشت ریاست گروه را - به‌رغم بی‌تجربگی در سفرهای کویری - به او بسپارند و من به دلیل داشتن این سابقه، شدم مأمور خفیه‌نویس و خبرچین و فاقد هرگونه صلاحیت علمی... می‌خواهم بگویم تعصّب و تنگ‌نظری شخص را به کجا می‌رساند.» (ص ۴۹)

علی‌رغم دفاعیاتی که موسوی از اعتبار روایت خود می‌کند، ایرادهایی بر او وارد است که به‌شکل ضمنی جایگاه او را به‌عنوان روایت‌گر متزلزل می‌کند.

۱-۱-۳-۱. نشانه‌های روانی اعتمادناپذیری راوی سوم

الف - اوهام و خیالات

موسوی بعد از گم شدن بقیه اعضای تیم تحقیقاتی تنها می‌شود. تنهایی که در ابتدا با توجّه به کاردانی و تجربه‌های او چندان آسیب‌زا به نظر نمی‌رسد؛ اما پس از مدّتی همین تنهایی در کنار کم‌شدن ذخیره آب و غذا، زمینه بروز اوهام و خیالات را در او فراهم می‌آورد. اگر تا چند صفحه قبل، موسوی، معتمدی را به دلیل شنیدن صدای گریه شبانه و اشکال غریب مسخره می‌کرد، حالا خود این صداها را می‌شنود و این شکل‌ها را می‌بیند. «نیمه‌شب باد یخی می‌وزید و صدای زوزه‌گریبی می‌شنیدم. صدای باد شباهت به ناله و گریه زنان دارد. بیچاره دکتر معتمدی. حالا متوجّه شدم که او چه صداهایی می‌شنیده.. حوالی سحر پرتوهای مغناطیسی به‌شکل نوارهای سبزرنگ در افق ظاهر شد. نکته عجیب، هماهنگی صداها با این امواج سبز بود.» (۵۳) گذر زمان این حالات را در او تشدید می‌کند و توهم این که کسی او را تعقیب می‌کند (۵۵) و رؤیاهای درهم‌آمیخته بیداری و خواب (۵۸) نیز به اوهام اولیه افزوده می‌شود؛ یعنی دقیقاً همان وضعیتی که پیش تر جایگاه دکتر معتمدی را به‌عنوان راوی متزلزل کرده بود.

ب - ترس و احساسات منفی

تنهایی، ابهام و تردید از عاقبت کار، کم‌کم حسّ تسلّط بر اوضاع را در مهندس موسوی از بین می‌برد و تا اعتراف کند:

«همه این‌ها جمع شده و مرا این‌جا رسانده، بیمناک از عاقبت خود، حقیقت را می‌گویم: می‌-

ترسم.» (۵۰)، اوضاع با گذر زمان بدتر می‌شود و دیگر صفحه‌ای از نوشته‌های موسوی نیست

که در آن اظهار ترس به‌نحوی انعکاس نیابد.» (ر.ک: ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵)

۲-۱-۱-۲. نشانه‌های زبانی اعتمادناپذیری راوی سوم

الف- جملات ناتمام

با این که میزان نوشته‌های مهندس موسوی در مقایسه با حجم یادداشت‌های دکتر معتمدی بسیار ناچیز است؛ اما تعداد جملات ناتمام این راوی به‌ویژه بعد از شروع ترس‌ها و اوهامش، بسامد چشمگیری دارد. تعداد ۲۴ جمله از جملات مهندس موسوی فعل ندارد و با سه نقطه پایان یافته است. برای نمونه:

«حتی یک حشره ...» (۵۵)، «آن چاه بی‌انتها...» (همان)، «مدعی... تابوت‌ها...» (۵۸)، «تصویری

از خود من ... باور...» (همان).

ب- جملات سؤالی

در بخش‌های پایانی که راوی مهندس موسوی است، ۷ جمله پرسشی وجود دارد که با توجه به تنها بودن این شخصیت، مخاطب همه این سؤال‌ها خود اوست و این نشانه‌ای از عدم تسلط و درگیری درونی است؛ برای نمونه: «آیا زنده بازخواهم گشت؟» (همان ۵۳)، «خواب نمی‌دیدم؟» (۵۸)، «چه چیز واقعی است و چه چیز تخیل؟ توهم؟» (۵۸).

ج- کلمات و عبارات مفید معنای شک و تردید

در صفحات اندکی که سگان روایت در اختیار موسوی است، ۱۴ واژه یا تعبیر نشان‌دهنده شک و تردید به چشم می‌آید؛ ویژگی‌ای که در صورت بسامد بالا در متن، شأن راوی را زیر سؤال می‌برد و میزان اعتمادپذیری او را با چالش جدی مواجه می‌سازد: «نمی‌دانم، یقین ندارم، احتمالاً» (۴۸)، شاید (۵۲). تصور می‌کردم (۵۳)، شاید (۵۴)، نمی‌دانم (۵۵)، امروز؟ نمی‌دانم (۵۶)، شاید، نمی‌دانم کجا و کی (۵۷)، دیروز یا پریروز؟ (۵۸).

۳. نتیجه‌گیری

بررسی ساختاری داستان ریگ‌جن، گذشته از اثبات نوآوری نویسنده در طراحی خلاقانه‌ی روایت، الگویی کاربردی برای تعیین اعتمادناپذیری راویان براساس عناصر محتوایی و زبانی ارائه کرده است. براین اساس در حوزه محتوا، اول موضوع آشفتگی روحی و روانی راوی با نشانه‌هایی هم‌چون توهم و خیال‌پردازی، خرافه‌گرایی، فرافکنی مشکلات، بدبینی و عدم اعتماد، غلبه هیجانات و عدم کنترل احساسات، تناقض میان ذهن و عین، جعل واقعیت و تناقض میان اندیشه و گفتار و دوم ویژگی‌های رفتاری با نشانه‌هایی نظیر قضاوت‌های اشتباه، عدم تسلط بر اوضاع، عدم ثبات رفتاری، تناقض‌های

رفتاری و کج‌دستی، نشان‌دهنده عدم اعتمادپذیری راویان است. در حوزه ویژگی‌های زبانی نیز نشانه‌هایی هم‌چون بسامد بالای جملات ناتمام، جملات سؤالی، جملات مفید معنای شک و تردید، کلمات و عبارات مفید معنای تردید، کلمات و عبارات مفید معنای کم‌دانشی، جملات کوتاه و ناسزاگویی نشان‌دهنده اعتمادناپذیری راوی هستند.

کتابنامه

- بوت، وین و دیگران. (۱۳۸۹) *نقب‌هایی به جهان داستان*، ترجمه حسین صافی، تهران: رخداده نو.
- بیرانوند، مریم، مریم رحمتی و علی سلیمی. (۱۴۰۳) «بررسی و تحلیل راوی و کانون روایت در داستان نبوه فرعون میلسون هادی»، *پژوهشنامه ادبیات داستانی*، ۱۳ (۴)، ۷۹-۱۰۱.
- 10.22126/rp.2023.2100.1080
- پرینس، جرال. (۱۳۹۵) *روایت‌شناسی*، ترجمه محمد شهباز، تهران: مینوی خرد.
- تودوروف، تزوتان. (۱۳۸۲) *بوطیقای ساختارگرا*، ترجمه محمد نبوی، تهران: آگاه.
- تولان، مایکل. (۱۳۹۳) *روایت‌شناسی در آمدی زبان‌شناختی - انتقادی*، ترجمه سید فاطمه علوی و فاطمه نعمتی، تهران: سمت.
- جولایی، رضا. (۱۳۹۸) *پاییز ۳۲*، تهران: چشمه.
- خدادادی، فضل‌الله، حمید عبداللّه‌یان و شیرین عاشورلو. (۱۳۹۳) «بررسی مؤلفه‌ها و ابعاد شناختی راوی همه‌چیزدان در ادبیات داستانی»، *ادبیات پارسی معاصر*، شماره ۴، ۱۴۲-۱۱۷.
- داودی، لیدا و بهزاد قریب‌پور و عبدالباقی رضایی. (۱۳۹۷) «مطالعه‌ی راوی نامعتبر در رمان دخترِی در قطار اثر پائولا هاوکینز»، *مطالعات ادبیات تطبیقی*، ۱۱۷-۱۰۳.
- ریمون کنان، شلومیت. (۱۳۸۷) *روایت داستانی بوطیقای معاصر*، ترجمه ابوالفضل حری، تهران: نیلوفر.
- قاسم‌زاده، سیدعلی و فضل‌الله خدادادی. (۱۳۹۶) «عناصر ساختاری و معیارهای بازشناسی بی‌اعتباری راوی در روایت‌گری»، *روایت‌شناسی*، شماره‌ی ۱، ۱۷۳-۱۴۷.
- لینت ولت، ژپ. (۱۳۹۰) *رساله‌ای درباره‌ی گونه‌شناسی روایت-نقطه دید*، ترجمه‌ی علی عباسی و نصرت حجازی، تهران: علمی و فرهنگی.

References

- Booth, W. and others (2010) *Tricks to the World of Fiction*, Translated by; Hossein Safi, Tehran: Rokhdad-e No Publications (In Persian).

- Beiranvand, M. Rahmati, M. Salimi, A. (2025) Investigation and Analysis of Narrator and the Center of Narration in the Story *Nabuua Pharaon* by Maysalon Hadi. *Research in Narrative Literature*, (13)4, 79-101. (In Persian)
- Prince, G. (2016) *Narratology*, translated by Mohammad Shahba, Tehran: Minooye Kherad. (In Persian).
- Todorov, T. (2003) *Structuralist Poetics*, Translated by; Mohammad Nabavi, Tehran: Agah Publications. (In Persian).
- Toolan, M. (2014) *Linguistic-Critical Introduction Narrative*, Translated by; Seyed Fatemeh Alavi and Fatemeh Nemati, Tehran: Samt Publications. (In Persian).
- Jolaie, R. (2019) *Fall 32*, Tehran: Cheshmeh Publications. (In Persian).
- Khodadadi, F. H. Abdullahian and Sh. Ashourloo (2014). "Study of the components and cognitive dimensions of the narrator of everything in fiction", *Contemporary Persian Literature*, No. 4, 142-117. (In Persian).
- Davoodi, L. and Gharibpour, B. and Rezaei, A. (2018) "The Study of an Invalid Narrator in a Girl on a Train by Paula Hawkins", *Comparative Literature Studies*, 117-103. (In Persian).
- Raymond Kenan, Sh. (2008) *Narrative of Contemporary Poetics*, Translated by; Abolfazl Hori, Tehran: Niloufar Publications. (In Persian).
- Ghasemzadeh, S. A. and Khodadadi, F. (2017) "Structural Elements and Criteria for Recognizing the Narrator's Credibility in Narrative", *Narratology*, No. 1, 173-147. (In Persian).
- Lint Volt, J. (2011) *Treatises on the typology of narrative-point of view*, Translated by; Ali Abbasi and Nusrat Hejazi, Tehran: Scientific and Cultural. (In Persian).